

УДК 811.14'06:811.161.2]255.4

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПОЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ КРИТСЬКОГО ЕПОСУ В. КОРНАРОСА «ЕРОТОКРИТ» НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

FEATURES OF THE ARTISTIC POETIC TRANSLATION OF THE CRETAN EPIC POEM "EROTOKRITOS" BY V. KORNAROS TO THE UKRAINIAN LANGUAGE

Рожкова І.Г.,

orcid.org/0000-0002-5626-473X

*старший викладач кафедри грецької філології та перекладу
Маріупольського державного університету*

У статті розглядаються лексико-семантичні та стилістичні особливості перекладу грецького середньовічного епічного твору острова Крит В. Корнароса «Еротокрит» на українську мову. Автор статті представляє короткий огляд національної літератури Греції середньовічного періоду, а також історичні характеристики епосу «Еротокрит». Аналізуються мовні особливості тексту оригіналу твору, зумовлені національними та хронологічними передумовами. Проводиться порівняльна характеристика текстів оригінального твору і перекладу. Порівняльний аналіз ілюструється яскравими фрагментами текстів оригіналу і перекладу.

Ключові слова: критський епос, національна література, лексико-семантичні особливості, художній стиль, поетичний переклад.

В статье рассматриваются лексико-семантические и стилистические особенности перевода греческого средневекового эпического произведения острова Крит В. Корнароса «Еротокрит» на украинский язык. Автор статьи представляет краткий обзор национальной литературы Греции средневекового периода, а также исторические характеристики эпоса «Эротокрит». Выделяются языковые особенности текста оригинала произведения, обусловленные национальными и хронологическими предпосылками. Проводится сравнительная характеристика текстов оригинального произведения и текста перевода. Сравнительный анализ иллюстрируется яркими фрагментами текстов оригинала и перевода.

Ключевые слова: критский эпос, национальная литература, лексико-семантические особенности, художественный стиль, поэтический перевод.

The article dwells on the topic about lexico-semantic and stylistic features of the translation of the Greek medieval epic work by Fr. Crete V. Kornaros "Erotokritos" into Ukrainian. The author of the article presents a brief overview of the national literature of Greece in the medieval period, as well as the historical characteristics of the epos "Erotokritos". There are also highlighted linguistic features of the text of the original work, due to the national and chronological prerequisites. A comparative description of the texts of the original work and the translation text is carried out. Comparative analysis is illustrated with help of vivid fragments of the texts of the original and translation.

Key words: Cretan epic, national literature, lexical-semantic features, artistic style, poetic translation.

Постановка проблеми. Найцікавіші роботи в науці, як відомо, з'являються «на стику» дисциплін. Абсолютно очевидно, що «погляд з боку», який реалізується в інтеграційних досліджен-

нях, в значній мірі сприяє якості та продуктивності наукової роботи. Історія і теорія літератури періодично звертаються за допомогою до лінгвістики як, загалом, спорідненої собі дисципліни.

Якщо використовувати термін Л. Вітгенштейна, між ними існує «фамільна схожість». Фахівців з теорії перекладу, яка в останні десятиріччя розвивається переважно в межах лінгвістики (і лінгвокультурології, якщо виходити з факту того, що відбувається в перекладознавстві «культурологічного повороту»), не може не надихати той факт, що до підтримки їхньої науки звертаються і літературознавці – історики й теоретики літератури. Як правило, це звернення має перспективні результати. Так, російська дослідниця, літературознавець і перекладознавець А.С. Шолохова в одному зі своїх досліджень підкреслює, що аналіз перекладацької практики може бути інструментом історії та теорії літератури [1, с. 113], а сам підхід – спробувати дійти до осягнення художніх секретів прози або поезії через переклад як інтерпретацію і через інтерпретацію як переклад – може бути як оригінальним і новим, так і продуктивним.

У ході роботи над художніми текстами національної літератури зарубіжних країн перекладачі стикаються з низкою труднощів, таких як передача національної своєрідності оригіналу, мовного вигляду персонажів, зокрема у випадках, коли йдеться про діалектні форми певної мови, а також передача історичного колориту і збереження стилю письменника. Художній літературний стиль характеризується використанням величезної кількості засобів художньої виразності, для передачі яких необхідне використання найрізноманітніших способів перекладу. Автор статті пропонує розглянути питання особливостей літературного художнього перекладу на матеріалі критського епосу В. Корнароса «Еротокрит» на українську мову.

Теоретико-методологічну основу дослідження даної розвідки склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених з теорії та практики перекладу: В.С. Виноградов, С.І. Влахов, С.П. Флорін, І. Алексєєва, Ю. Солодуб, В.Н. Комісаров, Л.С. Бархударов, С.П. Романов, А. Левицька, Л. Венуті та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Також було проведено аналіз існуючих досліджень на даний момент щодо перекладу художніх творів зарубіжної літератури українською мовою. Слід зазначити, що такі видатні українські майстри слова, як М. Костомаров, Д. Павличко, П. Куліш, М. Рильський, Леся Українка, Т. Шевченко та ін. сприяли розвитку художнього перекладу на українську мову. Значний доробок до розвитку художнього перекладу на українську мову творів новогрецької літератури внесли

такі відомі українські вчені та перекладачі, як А.О. Білецький, Т.М. Чернишова, С. Руданський, О.Д. Пономарів, Н.Ф. Клименко, В.І. Степаненко, А.О. Савенко тощо. Дослідники підтримують таку позицію, що в процесі здійснення та оформлення перекладу творів художньої літератури доцільно не тільки мати високий рівень володіння обома мовами – оригіналу та перекладу, знатися на культурних традиціях та історії обох народів, але й вміти побачити сутність самого твору, прочитати авторські думки та ідеї, зрозуміти його судження та наміри, розкрити характери героїв і передати їх мовою перекладу максимально відповідно до змісту оригіналу [2, с. 75]. На сучасному етапі актуально розглянути особливості художнього перекладу творів новогрецької літератури, а саме описати елементи та характеристики реалізації культурного аспекту в процесі перекладу (у цьому контексті матеріал дослідження має особливу актуальність, беручи до уваги той факт, що твір, який аналізується, відноситься до історичної епохи Середньовіччя о. Крит).

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження мовностилістичних особливостей під час перекладу грецького романтичного епічного художнього твору о. Крит епохи Середньовіччя В. Корнароса «Еротокрит» з грецької – зокрема її критського діалекту – на українську мову в авторстві відомого сучасного українського поета та перекладача В.І. Степаненка, а також розгляд реалізації культурного аспекту в процесі перекладу. Відповідно до мети нашої розвідки визначено такі завдання: дослідити історичні характеристики критської літератури Середньовіччя, зокрема, епосу В. Корнароса «Еротокрит» та існуючих його перекладів, описати мовностилістичні характеристики перекладу критського епосу «Еротокрит» на українську мову, розглянути національно-культурні та мовні особливості – діалектні характеристики мови тексту оригінального твору та можливості їх відбиття в тесті перекладу.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду мовних особливостей оригінального та перекладеного творів, вважаємо за доцільне представити короткий екскурс до історії грецької літератури Середньовіччя, яка, зокрема, була представлена Критським відродженням. Також спробуємо аргументувати вибір літературного твору грецької національної літератури, переклад якого було проаналізовано.

Крах візантійської державності в 1453 році, наслідком якого стала масова еміграція останніх носіїв візантійської культури в країни Західної

Європи, жахи турецького завоювання і встановлення панування османських султанів означали кінець тисячолітнього циклу, впродовж якого доля літератури на грецькій мові була пов'язана з долею імперії зі столицею в Константинополі. Відтепер грецька література повинна була розвиватися в більш суворих, навіть жорстких умовах. Але слід зазначити такий історичний факт, що до 1669 р. грецький острів Крит належав Венеціанській республіці. На Криті греки жили не під турецьким ярмом, а під більш м'яким пануванням «франків». Саме завдяки таким умовам на Криті грецька література 16–17 ст. досягає свого максимального розвитку. Саме там вона стикалася із західними, передусім італійськими літературними тенденціями епохи Середньовіччя. Крит був місцем, де була поширена італійська освіченість та словесність [3].

Найвидатнішим художнім твором критської літератури епохи Середньовіччя вважається «Еротокрит» В. Корнароса. Як відомо, це римована романтична поема, що складається з близько 10 тисяч п'ятнадцятискладових віршів ритмічної лірики. Написана близько 1640 року грецьким письменником Віцендзосом Корнаросом у критському місці Іракліоні. У ній поєднуються жанрові ознаки як лицарського роману, так і народного епосу. Поема швидко стала популярною на Криті, у Венеції, на Іонічних островах і в придурнайських країнах [4].

Деякі художньо-стилістичні елементи підняли «Еротокрит» до справжніх шедеврів грецької та світової літератури, а саме – ліричне вдосконалення, мовне багатство, виразна чистота складу, ліризм тощо. Твір особливо полюбився грецьким народом ще за часи Середньовіччя. У 1978 році за рішенням ЮНЕСКО «Еротокрит» став першим класичним твором новогрецькою мовою, що було внесено до переліку 300 шедеврів світової культури [4].

Про велику популярність твору свідчать також численні переробки сюжету, а також його літературні перекази – румунською та турецькою, відомі з 18–19 століття як перші спроби перекладу твору. Пізніше було зроблено сучасні переклади на чотири мови – англійську, французьку, італійську [3] та українську, і ми, українці, пишаємося та маємо за велику честь, що наша рідна українська мова є серед європейських мов, на яку перекладено «Еротокрит» – саме це є предметом нашої національної гордості.

Василь Степаненко – сучасний український поет і перекладач. Його перші переклади з грецької на українську мову вперше з'явилися в

1972 році. Шедевр критської літератури середньовіччя «Еротокрит», що вийшов у світ у 2016 році українською мовою у перекладі В. Степаненка, відзначений літературною премією Кабінету Міністрів України ім. М. Рильського.

Більшість дослідників критської літератури, зокрема такі як Г. Цервелакіс, А. Катціянніс тощо, згодні, що мова «Еротокрита» відрізняється від побутової розмовної мови і є продуктом свідомої роботи автора з невідомими структурними та стилістичними конструкціями і чітким критським мовним складом, що, природно, ускладнювало розуміння тексту, але ще більше мало труднощів під час передачі смислу на іноземну мову. Однак це не збентежило та не стримало – як ми можемо бачити сьогодні – Василя Степаненка, який завдяки своїм невтомним багаторічним зусиллям та своєму особистому професійному досвіду як поета та перекладача зміг знайти всі відповідні значення певних символів, смислів та мовних картин.

Відколи існує перекладна література, ще з часів, коли перекладали зі старовірської на арамейську, з арамейської на грецьку, і до наших днів практично існувало лише два засоби перекладу: *реалістичний, творчий*, внаслідок якого правдиво передавався оригінал, тобто власне переклад, і другий спосіб – *буквалізм*, послідовне копіювання слів, унаслідок якого з'являвся текст, невідповідний оригіналові, тобто власне не переклад. Тут ми можемо прийняти визначення Чернишевського: «Буквальність не є близькість, а тільки невідповідність». Справді, нема на світі двох цілком однотипних мов, а отже, буквальный переклад твору завжди в результаті дасть невідповідність. Таким чином, буквалізм просто випадає з художньої сфери, це, кажучи не метафорично, без перебільшення, – канцелярська сфера [5, с. 99].

У випадку перекладу «Еротокрита» В. Корнароса на українську мову у авторстві В. Степаненка ми впевнені, що це є яскравим прикладом перекладу творчого, реалістичного. Реалізм у перекладі – це правдива передача реальної дійсності, відображеної в оригіналі. Реалістично перекласти означає передати засобами своєї мови все відчуте й усвідомлене автором оригіналу. Перекладач-художник пише теж реальну дійсність, сприйняту й осмислену через оригінал, що ми бачимо у випадку з українським «Еротокритом». Уже у відомій лаконічній формулі перекладача Біблії на латинську мову, Ієроніма, – «*не від слова до слова, а від смислу до смислу*» – почувається полемічна аргументація творчого методу проти буквалізму [5, с. 100].

Наведемо деякі яскраві приклади з обох текстів, які дуже вдало ілюструють саме творчий, але одночасно реалістичний, «правдивий» переклад з використанням виразних епітетів, порівнянь і навіть цілих картин та описів.

*Είχε κι αυτός έναν υγιό πολλά κανακεμένο,
φρόνιμο κι αζαζόμενο, ζαχαροζυμωμένο,
ήτονε δεκοκτώ χρονώ, μά'χε γερόντου γνώση,
οι λόγοι του ήσανε θροφή κ' η ερμηνεία του βρώση,
και τ' όνομα του νιούτσικου Ρωτόκριτον ελέγα,
ήτονε τσ' αρετής πληγή και τσ' αρχοντιάς η φλέγα...*
(77-82, *Ερωτόκριτος*) [6].

*У нього був єдиний син, якого пестив дуже.
Кмітливий хлопець і таки за юним віком – дужий.*

У вісімнадцять – розум мав такий, як у старого,

*слова його були, як хліб насущний для убогих.
І звався Еротоκριтом хлопчина іскрометний,
мав благородство у душі, а вдачу – надшляхетну.* (переклад: В. Степаненко) [7].

У ході роботи над художніми текстами перекладачі стикаються з низкою труднощів, таких як передача національної своєрідності оригіналу, мовного вигляду персонажів, передача історичного колориту і збереження стилю письменника. Художній стиль характеризується використанням величезної кількості засобів художньої виразності, для передачі яких необхідне використання найрізноманітніших способів перекладу. Одна з головних проблем, з якою стикаються перекладачі під час перекладу художніх текстів, як ми зазначили вище, – це вибір: зберегти дослівно зміст або передати сенс, відійшовши при цьому від точності оригіналу і використовуючи інші методи, щоб зберегти художні особливості тексту. За словами К.І. Чуковського, «буквальний переклад ніколи не може бути перекладом художнім. Точна копія твору є самий неточний, самий брехливий з усіх перекладів» [8, с. 26].

Звищесказаного випливає інша проблема – можливість передачі національної своєрідності оригіналу в тій мірі, в якій вона пов'язана з його мовою. Саме художня література відображає в образах певну дійсність, пов'язану із життям конкретного народу, мова якого і дає основу для втілення образів – в нашому випадку грецького народу епохи Середньовіччя та його мову. Під час перекладу ні в якому разі не можна націоналізувати явища, притаманні іншій мові й іншій країні [9].

Поряд із питанням про передачу національної своєрідності першотвору виникає також проблема

передачі його історичного колориту. «Питання про передачу історичного колориту вирішується відповідно до однієї із цілей художнього перекладу – ознайомити сучасного читача з літературним пам'ятником, який у момент свого створення, тобто для читача своєї епохи, теж був сучасним» [10, с. 95]. Досягнення цієї мети передбачає використання в основному сучасної мови в перекладі. Але при цьому потрібно відібрати певні словникові та граматичні елементи, які дозволяли б дотримати потрібну історичну перспективу, показати тимчасову дистанцію, яка відокремлює нас від часу створення оригіналу. Потрібно бути дуже обережним і не зловживати архаїзмами і словами, що вийшли з ужитку, оскільки текст передусім повинен бути зрозумілий сучасному читачеві [8].

З огляду на вищезазначене, Василь Степаненко, перекладаючи «Еротокрита», дуже вміло використовує мову перекладу та передає смисл оригінального тексту таким чином, що йому вдається створити відповідну римовану оповідну поему, написану також п'ятнадцятискладовим віршем ритмічної лірики, як і сам оригінальний текст – факт, який нас, дослідників перекладів літератури, не може не дивувати. Перекладачеві вдалось відтворити всі необхідні акценти оригінального тексту. Як зазначає сам автор перекладу В. Степаненко, «із п'ятнадцятискладовим віршем були великі труднощі, складів виходило менше в перекладі, тому що відкидалися артиклі грецької, їх треба було замінити на відповідні слова, які б не змінювали оригінальний текст» [11].

Що стосується пошуку словесних комбінацій, то грецький текст «Еротокриту» дав українському перекладачеві чудову можливість розмістити слова в тексті перекладу за його власним бажанням. У цьому контексті вважаємо за потрібне підкреслити той факт, що багато мов допускають тільки певні синтаксичні конструкції та структури, певний порядок слів. Як правило, наприклад, для німецької мови характерні рамкові конструкції, використання дієслів на другому місці в реченні, а іншої їх частини – у кінці речення, в англійській – вживання епітету перед іменником, у французькій – вживання прикметника по відношенню до іменника часто змінює значення змісту. Грецька мова (періоду Середньовіччя), новогрецька сучасна та українська мови не знають таких обмежень. І, безумовно, легко зрозуміти привілейовану позицію грецького поета, автора оригіналу, але в нашому випадку – українського поета-перекладача, оскільки кожен із них працював з мовою, яка дозволяє практично всі комбінації її структурних елементів, всі

синтаксичні можливості без обмежень, що сприяло формулюванню будь-які поетичні образи й описи. Перекладений текст поеми «Еротокрит» – гімна коханню – наповнений яскравими описами, жвавими сценами та діями з національним колоритом, що вже з перших сторінок зачаровує і веде до дивного світу середньовічного Криту:

*«Του κύκλου τα γυρίσματα, που ανεβόκατε βαίνουν,
και του Τροχού, που ώρες ψηλά κι ώρες στα βάθη
πηαίνουν*

*και του Καιρού τα αλλάματα, που αναπαημό δεν
έχουν,*

*μα στο Καλό κι εις το Κακό περιπατούν και
τρέχουν*

*και των αρμάτων' οι ταραχές, όχθηρες, και τα
βάρη,*

του Έρωτα οι πόρεσες και της Φιλίας η χάρη,

αυτά να μ' εκινήσασι τη σήμερον ημέραν,

ν' αναθιβάλω και να πω τα κάμαν και τα φέρα

σ' μιά Κόρη κι έναν Άγουρο, που μετρεδευτήκα'

ομάδι

σε μια Φιλίαν αμάλαγη, με δίχως ασκημάδι.

Κι όποιος του πόθου εδούλεψε εισέ καιρό κιανένα

ας έρθη για ν'αφουκραστή ότι 'ναι εδώ γραμ-

μένα...») [6]

*«Повік невтомне колесо людської в світі доли
то вгору піднімається, то скочується в доли.*

Ночей і днів коловорот, які в своєму плині

всі поспішають до добра як і до зла, неспинні,

і брязкіт зброї, і гризня, і тяжкість перемовин,

і витівки Еротові, і радощі любові, –

усе це змушує мене зібратися з думками

й розповісти історію, яку писав роками,

про парубка і дівчину. Обох їх поєднала

любов цнотлива і свята, що сорому не знала.

Тож, хто бажання має, час, а голо-

вне – терпіння,

Нехай прийде й послухає моє благе тво-

ріння...» [7]

Значимо, що поезія є ще однією формою пошуку істини, яка знайшла саме в грецькій мові найбільш відповідний інструмент для виконання своєї божественної місії. Поезія – це музика мови, яку ми дуже яскраво відчуваємо в «Еротокриті» В. Корнароса, але в тій же самій мірі, як і в мові українського перекладу В. Степаненка. У цьому контексті вважаємо за доцільне послатися на слова відомого французького мислителя Г. Джаматі (Zamati), який дуже влучно вказував на те, що «поезія – це компроміс між грою зі словами і грою зі звуками» – те, з чим ми стикаємося в оригінальному тексті, а також це саме те явище,

з яким ми маємо справу в самому українському перекладі під час його аналізу, і саме це, вважаємо, ми можемо розцінювати як велике завоювання перекладача.

Як зазначав відомий український вчений-еллініст та перекладач А. Савенко, «переклад «Еротокрита» українською мовою В. Степаненка є наочним прикладом того, що перекладач знайшов свій ключ до світу, що ховає в собі поетичний текст <...> З появою цього перекладу український читач отримав можливість наблизитися до культурної традиції Греції, що заклала фундамент нашого спільного європейського простору» [12].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що як і сам оригінал, так і його український переклад є складним з'єднанням поетичної творчості періоду Середньовіччя і християнської наукової та стилістично витонченої поезії. Епос написано характерним для візантійської народної поезії п'ятнадцатискладовим стилем, який автор перекладу дуже вдало передає також в українському тексті, що свідчить про його високу майстерність знавця грецького та українського слова. Зіставний аналіз текстів оригінального твору грецького епосу о. Крит та його українського перекладу в авторстві В. Степаненка продемонстрував, що переклад втілює досить оригінальний погляд його автора, знання історії Греції та національно-культурних особливостей регіону, де був створений «Еротокрит». В. Степаненко шляхом творчого описового перекладу з використанням еквівалентів мови перекладу передає історичний колорит, характерний для оригінального твору, та демонструє всю свою авторську поетичну майстерність акумулювати мовні та фонові знання і відтворювати не тільки фактичну інформацію, а також й образну.

Слід зазначити, що українські переклади Василя Степаненка, зокрема такого знакового твору новогрецької літератури, що належить до шедеврів світової літератури, як «Еротокрит», мають велике практичне значення не тільки для широкої громадськості, яка має можливість ознайомитися з візантійським грецьким епосом у перекладі, а також для мовознавців, перекладачів та спеціалістів у галузі новогрецької та української мов, для студентів-елліністів перекладацьких і філологічних факультетів. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в порівняльному аналізі мовностилістичних засобів відтворення образів героїв критського епосу, а саме розгляд мовностилістичної сумісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шолохова А.С. Переводы произведений Н.В. Гоголя на английский и немецкий языки как проблема интерпретации : дис. ... к. филол. н. : 10.01.01. Москва, 2011. 175 с.
2. Поклад Т.М. Особливості реалізації культурно-історичного аспекту на матеріалі перекладів драматичних творів Л. Піранделло українською мовою. *Закарпатські філологічні студії. Випуск 5*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2018. Т. 2. 172 с.
3. Αλεξίου Στ. Εισαγωγή. В Κορνάρος Ερωτόκριτος. Αθήνα: Εστία, 2000.
4. Holton D. Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα νεοελληνικά κείμενα, Καστανιώτης, Αθήνα, 2001.
5. Кундзіч О. Слово і образ. Київ : Рад. письменник, 1966. С. 95–141.
6. Κορνάρος Β. Ερωτόκριτος. Αθήνα: Εστία, 1995. Σ. 386.
7. Корнарос В. Еротокрит: поема Віцендзос Корнарос ; переклад з грец. В.І. Степаненка. Київ : Веселка, 2016. 163 с.
8. Чуковский К.И. Высокое Искусство. Собрание сочинений в 15 т. Высокое искусство. Москва : Терра, 2012. Т. 3. 382 с.
9. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 2012. 343 с.
10. Попович А.А. Проблемы художественного перевода. *Серия : Корпус гуманитарных дисциплин*. БГК им. И.А. Бодуэна Де Куртене, 2015. 198 с.
11. Ουσένκο Κ. Βασίλι Στεπανένκο: «Δούλεψα τον “Ερωτόκριτο” σαν καταραμένος / Η Καθημερινή. Έντυπη έκδοση. 09.10.2016. URL: <http://www.kathimerini.gr/878027/article/proswpa/synenteyzeis/vasili-stepanenko-doyleya-ton-erwtokrito-san-kataramenos>
12. Савенко А. Невтомне колесо людської долі: Еротокрит – поема національного самопізнання. *Літературна Україна*. Київ : Київська правда, 2016. 28 квітня (№ 16). С. 11.